
A szerző *Electronic information services in Eastern Europe - Stocktaking and analysis* c. tanulmányát (elhangzott a Külföldön élő magyar könyvtárosok IV. világtalálkozóján, 1996 augusztusában, Debrecenben) **Mohor Jenő** tömörítette.

Elektronikus információs szolgáltatások Kelet-Európában

Maria-Anna Courage

A kelet-európai politikai és gazdasági változások következtében meggyengült a kooperáció ezen országok között, mind gazdasági, mind tudományos téren. Ugyanakkor, elsősorban gazdasági okok miatt, csökken a tudományra fordítható összeg, változások történnek más társadalmi alrendszerekben, és felbomlanak a korábbi intézmények. Mindez tudományos rendszerük teljes átszervezésére készíti az érintett országokat. Ilyen körülmények között izgalmas vállalkozás volt adatokat gyűjteni Közép- és Kelet-Európa, valamint a FÁK 21 országából. A moszkvai nemzetközi tudományos és műszaki információs központ és a német információtechnológiai kutató központ (GMD) közreműködésével 1991-ben indult meg a kelet-európai elektronikus információpiac vizsgálatát célzó projekt. Ezen belül megvizsgálták az érintett térség információgazdaságát is. Az első eredményeket a „*Der elektronische Fachinformationsmarkt in Osteuropa 1993*” két kötete tartalmazza, amely megkísérelte leírni a folyamatosan és gyorsan változó kelet-európai információs világot, és felsorolni a releváns adatbázisokat. Mivel számos információs központtal stabil kapcsolatot sikerült kialakítani, a helyzet pedig folyamatosan változik, szinte magától értetődő volt, hogy a munkát 1993 után is folytatni kell. A további munkához – a moszkvai központ együttműködését megtartva – nemzeti információs központokat és könyvtárakat is be kellett vonni, tekintettel a korábbi centralizált rendszerek dezintegrációja nyomán kialakult helyzetre. 21 ország 32 intézményét sikerült érdekeltté tenni a munkában, ez a közvetlen kapcsolat tette lehetővé a megbízható adatok megszerzését. Az 1993-1995 között összegyűjtött adatokat 1996-ban a GMD adta közre három kötetben, „*Elektronische Informationsdienste in Osteuropa*” címmel. Az első két kötet egy naprakész kézikönyv a kelet-európai adatbázisokról és más tudományos-műszaki és gazdasági elektronikus információs szol-

gáltatásokról, a harmadik kötet elemzi az információk központok és könyvtárak szolgáltatásait, valamint leírja az információ területén történt-törtendő strukturális változásokat.

Az első vizsgálat az adatbázis-előállítás és -használat információs infrastruktúrájára összpontosított, mindössze 6 ország és a volt Szovjetunió figyelembe vételével, mivel akkor (1992-ben) az utódállamoknak semmiféle saját információs infrastruktúrája nem volt. Az első vizsgálat megállapította az átalakulással megkezdődött változásokat az információgazdaságban, és ennek fő jellemzőjét, a dezintegrációt, aminek bemutatása fontos volt néhány országban az új struktúrák felépítéséhez, illetve a tervezett nyugati segítség előkészítéséhez.

A második elemzés a hat közép- és kelet-európai ország mellett mind a 15 szovjet utódállamból gyűjtött adatokat, és ebbe bevonták a tudományos és műszaki könyvtárakat is, mert néhány kelet-európai országban a szétesett szakosított információs központok szerepét a szupraregionális műszaki könyvtárak vették át, mert mindegyik országban növekvő szerepet játszanak az elektronikus információszolgáltatásban, és mindenekelőtt, mert a könyvtárak nyújtják felhasználóknak a szakinformációkhoz való hozzáférés lehetőségét, s ezért egy modern állam tudományos-műszaki infrastruktúrájában elsődleges jelentőségük van. Az érintett országok számos szakértőjével folytattak megbeszéléseket, és 9 ország 14 szakértője a jelentések elkészítésében is részt vett. Mindezek ellenére nem sikerült teljes képet kapni, és megfelelő mennyiségű adatot összegyűjteni a fejlesztésekről és a perspektívákról, a következő okok miatt:

- ♦ a projekt anyagi lehetőségei nem engedték meg a teljes körű (és látogatást is feltételező) adatgyűjtést mind a 21 országban;
- ♦ a nyelvi korlátok bonyolították az adatgyűjtést és késedelmet okoztak;
- ♦ a kapott adatok és jelentések különböző minőségűek voltak, s nem voltak egyformán felhasználhatók;
- ♦ néhány ország nem vette figyelembe az adatgyűjtési útmutatót és a határidőket.

Mindezen nehézségek ellenére jelentős mennyiségű információt gyűjtöttek össze és dol-

goztak fel nemzetközi szinten. Az egyes országok helyzetét különböző részletességgel lehet leírni. A következő példák a kelet-európai könyvtárak fejlettségi állapotát tükrözik.

Magyarország

Kelet-Európában a közkönyvtárak és a tudományos-műszaki könyvtárak egyaránt részt vesznek az információellátásban. A tudományos könyvtárak és az egyetemi könyvtárak biztosítják a kutatás és az oktatás, a tudományos élet és a gazdaság információs infrastruktúráját. A tudományos könyvtárak hatékonyságát és a növekvő igényekhez való alkalmazkodását biztosítani kell, s ez mindenekelőtt a gyarapítási keretek és a szolgáltatások szinten tartását jelenti, amelyhez elengedhetetlenül szükséges állami költségvetési támogatás szükséges. Az átalakulási folyamat és a privatizáció drasztikusan csökkentette a kutatás és fejlesztés állami támogatását, a tudományos és műszaki információ elemzésében és forgalmazásában fontos szerepet játszó szupraregionális információs központok és nagy szakkönyvtárak elveszítették központi jelentőségüket. Táblázatok és diagramok mutatják be a magyar költségvetés K+F kiadásainak csökkenését 1988-1995 között, valamint a köz- és a szakkönyvtárak számának és pénzügyi helyzetének alakulását 1985-1994 között. Ámbár a nagy szakkönyvtárak száma viszonylag stabil (szemben a közkönyvtárak 49 %-os és az üzemi, kutatóintézeti szakkönyvtárak számának kb. 60 %-os csökkenésével), költségvetésük csökkent, és egyes tevékenységek megszűntek. (1995-ben az országos szakkönyvtárak állami támogatása, és azok munkakörei 15-15 %-kal csökkentek.) Mindez a szakirodalom beszerzésének redukálásához, előfizetések lemondásához, szolgáltatások megszüntetéséhez vezet, és végső soron akár az intézmény megszűnésével fenyeget. A túlélés némi esélyt nyújtják a nemzeti és nemzetközi pályázati felhívások, ezek azonban főként a technikai berendezések megújítását segítik, és nem biztosítják a szakirodalom beszerzését.

Oroszország

A nyolcvanas évek közepén a Szovjetunióban a tudományt a gazdaság és a társadalom reorganizációjának elsődleges eszközeként kezelték, és ennek megfelelően finanszírozták. Időközben nyilvánvaló lett, hogy a társadalmi változások is érintik a tudományt, főként negatív értelemben: társadalmi presztízst, és anyagi támogatottságát tekintve. Orosz statisztikai adatok csak 1992 óta állnak rendelkezésre, a korábbi adatok ugyanis az egész SZU-ra vonatkoznak. A tíz nagy szupraregionális nyilvános központi könyvtár ellátása 1992-1994 között kb. 170 %-kal növekedett, ehhez azonban tudni kell, hogy 1991-ig az infrastrukturális költségek rendkívül alacsonyak voltak, most viszont folyamatosan növekednek, és ezeket is a könyvtár költségvetéséből kell kifizetni. Az összesen 38 000 regionális könyvtár 1994-ben átlag 774 dollárnyi költségvetéssel gazdálkodhatott, ami sok könyvtár számára nem teszi lehetővé az állomány naprakészen tartását és a szükséges szolgáltatások folyamatos nyújtását. A szupraregionális tudományos-műszaki könyvtárak állománygyarapodása csökkenésének okai között a volt KGST-országok közötti kiadványcsere hanyatlása, a kiadványárak emelkedése, az ingyenes kötelezpéldányok csökkenő száma és a műszaki berendezésekre, a fizetésekre, infrastruktúrára fordítandó összegek nagysága egyaránt megtalálható. A társadalmi átalakulási folyamatban a tudományos kutatási tevékenység jelentősen csökkent, ezzel csökkent az információigény, ami a könyvtárközi kölcsönzések iránti igény 1987-1994 közötti kb. 90 %-os csökkenésében is megmutatkozik. A „tudomány” mérhető a tudományos tevékenységre fordított összegekkel, a publikációk, az újjítások és találmányok számával is. Táblázat mutatja be az orosz könyvkiadás csökkenését.

Lettország

Mint bárhol a keleti blokkban, Lettországban is egy központilag vezérelt rendszer biztosította a tudományos, a gazdasági és a műszaki élet információellátását. Ez a rendszer a volt Szovjetunió

információs hálózatának alrendszereként működött. A piacgazdaság felé való átmenet vezetett a korábbi információs központok felbomlásához, és az elektronikus információs szolgáltatásokat jelenleg a szupraregionális tudományos-műszaki könyvtárak nyújtják. A balti államokban az állományépítés folyamatosságát a következők veszélyeztetik. 1990-ig a tudományos, kutatási és fejlesztő tevékenység viszonylag jó finanszírozása a tudományos publikációk magas számát eredményezte, ezek döntő többségét Lettországban, orosz nyelven publikálták. 1991-1995 között a lett K+F tevékenység jelentősen csökkent (s ezt tükrözi a publikációk mennyisége is), a tudósok szívesebben publikálják eredményeiket a nemzetközi periodikumokban. Mindez a Lettországban publikált szakirodalom mennyiségi és minőségi csökkenéséhez, a lett nyelv hivatalossá tételére példányszámcsökkenéshez, összességében a publikációs költségek emelkedéséhez vezetett, s egyben a kiadványcsere-forgalom csökkenését okozta. Megszűnt a korábbi szovjet össz-szövetségi köteles (illetve ingyenes) példányellátás is. A tudományos és felsőoktatási könyvtárak költségvetésének csak egy kis hányada fordítható gyarapításra (a nagyobb részt az infrastruktúra költségei és a személyi kiadások viszik el), a költségvetés nem tudja követni sem a kiadványár-emelkedés, sem az infláció mértékét.

Független Államok Közössége

A FÁK-országok néhány tudományos-műszaki könyvtárának fejlődése világosan mutatja azokat a nagy nehézségeket, amelyekkel a könyvtárak találkoznak. Valamennyi utóállamban csökken a kutatás, oktatás és a tanulás céljait szolgáló irodalom. Az orosz szakirodalom beszerzése is kevesebb, mint felére csökkent, részben az orosz kiadványok magas ára, részben a sok könyvtár által megfizethetetlen postaköltségek miatt. A nyugati szakirodalmat csak azok a könyvtárak tudják beszerezni, amelyek valamilyen segélyprogramból részesülnek. A SZU szétesése nyomán megszűnt az ingyenes példányok szétküldése a nemzeti és szupraregionális nagykönyvtárakba. Tadzsikisztán például alig tud orosz kiadványokat beszerezni azok magas ára

miatt, valamint a tadzsik nemzeti valuta orosz-
szági el nem fogadása miatt. A magas postakölt-
ségek miatt sok utódállamban a könyvtárak meg-
szüntették cserekapcsolataikat az orosz tudomá-
nyos könyvtárakkal. A tények és a számok a je-
lenlegi válsághelyzetet illusztrálják, és azt mutat-
ják, hogy a könyvtárak információs szolgáltatásai-
nak korábbi magas szintje nem tartható fenn.

***

A korábbi szocialista országokban a tudomá-
nyos-műszaki információs szolgáltatásokat köz-
pontilag finanszírozták. A kormányzati támogatás
jelentős redukciója ezen információk támogatását
és az irántuk való igényt egyaránt csökkentette,
számos információs szolgáltatás abbamaradt és
sok információs központ, tudományos-műszaki
könyvtár és a kutatóintézeti információs szol-
gáltatás megszűnt. Az átalakulás során a köz-
finanszírozású, mindenki számára hozzáférhető
információs szolgáltatások koncepciója radikális
szervezeti változtatást igényel: váltást a cent-
ralizáltról a decentralizált irányításra. Kelet-
Európa nehéz gazdasági helyzete különleges
gazdálkodást igényel a nyilvános információs
szolgáltatások ellátásában, ugyanakkor viszont a
lemaradás gyors fejlesztést tesz szükségessé. A
politika abszolút elsőbbsége, az elégtelen anyagi
és technikai ellátottság, a relatív elszigeteltség,
az embargó, a források központi ellenőrzése és
az egyoldalú, rugalmatlan vezetés az okai annak,

hogy a kelet-európai országok tudományos
rendszereinek gyökeres átalakulásra van szü-
kségük. A volt KGST-országokban meglehetősen
dinamikus tudományos élet folyt, és viszonylag
magas volt a kutatásokra fordított összeg is.
Mindez azonban nem fedheti el azt a tényt, hogy
már hosszú évekkel ezelőtt komoly növekedési,
strukturális és hatékonysági problémák merültek
fel. A 90-es évek elején jelentős csökkenés követ-
kezett be, s ezt mutatja a K+F területen fog-
lalkoztatottak számának alakulása is. Jelenleg
úgy tűnik, hogy a legtöbb országban az anyagi
támogatás szinte kizárólag a fizetésekre fordítta-
tik (ha arra egyáltalán elég). Így a munkatársak a
tudományban tevékenykedőkként vannak szá-
mon tartva, ám alig végeznek valóban tudomá-
nyos, illetve kutatói tevékenységet. (A szakinfor-
máció terén hasonló a helyzet.) A térség országai
egyrészt a kutatásra fordítható összegek jelentős
csökkenésével szembesülnek, ugyanakkor a
társadalmi alrendszerek változásai, a specifikus
nemzeti feltételek a korábbi tudományos rend-
szerek teljes újjászervezését igénylik. A szocialis-
ta korszak túlértékelt a tudomány szerepét a
társadalmi haladásban, s ennek reakciójaként
most ennek alulértékelését tapasztaljuk, a szü-
kséges források csökkenésével együtt. Az átme-
neti időszak általában öt-tíz évet vesz majd igény-
be, de lehet, hogy azokban az országokban, ahol
a politikai és gazdasági változások lassabban ha-
ladnak, még tovább is tarthat.

STEIN AURÉL 1907-BEN TÁRTA FEL Dunhuang mellett azt a barlangot, amelybe a történelem legkorábbi
és legnagyobb papír-levéltárát falazták be a 11. század elején. Most egy 150 000 fontos adomány
lehetővé teszi, hogy a British Library katalogizálja és digitalizálja a mintegy 10 000 kéziratot tartalmazó
Dunhuang-gyűjteményét, valamint a néhány más könyvtárban (Párizs, Peking, Szentpétervár) őrzött,
ugyaninnen származó anyagot. 2000-re készül el az adatbázis.

(BL NEWS, 1997. aug.)